

SZEMLE

LUCIAN BOIA

ISTORIE ŞI MIT IN CONŞTIINŢA ROMÂNESCĂ

(Történelem és mítosz a román köztudatban)

Bucureşti, Humanitas, 1997, 2000²

A román történetírásban talán soha nem keltett akkora hullámokat könyv román szerző tollából, mint Lucian Boia ma már magyarul is olvasható munkája. Ez a kötet ugyanis magának az addigi román, a nemzeti tudat egyik legfőbb pillérének számító nemzeti történetírásnak a revíziójára szólít fel.¹ Jelentőségének, romániai hatásának, megállapításainak reális értékeléséhez figyelembe kell vennünk két el nem hanyagolható megjegyzést. Egyrészt a magyar történetírás irányából nézve ajánlott volna nagyon otthonosnak lennünk a román historiográfiára vonatkozó magyar szakirodalomban.² Másrészt, ha magyar–román viszonylatban magyar értelmezői bármit is reálisan szeretne értékelni, akkor a maga jól felfogott érdekében a saját gondolkodásának radikális revíziójával kell kezdenie.³ Az olykor nagyon is lényeges idevágó vonatkozások tárgyalását ennél fogva nem is tekintjük feladatunknak.

Lucian Boia 1944-ben született, 1967 óta tanít a Bukaresti Tudományegyetem Történelem Karán, 1990 óta professzora. A könyv első megjelenésekor már jelentős eredmények állnak mögötte, számos, nemegyszer több kiadást megért francia, angol, német, japán nyelvű kötet szerzője egyebek mellett. Már a kommunizmus romániai bukása előtt a Nemzetközi Historiográfiai Bizottság főtitkára, majd alelnöke, hazájában a Virtuális Történelem Kutatóközpontja alapító igazgatója. Munkásságának tengelyében a történelem közösségi befogadásában s reprodukálásában kulcsfontosságú, és így a történelmet olyannyira befolyásoló *képzeletbeli* mentális szférája (l'imaginaire) áll.

A rövid idő alatt már-már klasszikussá váló kötet fogadtatása tanulságos, és szerencsénkre a második kiadás előszavában maga a szerző összegzi a vitákat. Már amikor írta, számított rá, emlékezik, hogy számtalan támadásnak teszi ki vele magát. Kevéssel korábban a kis példányszámú *Mituri istorice româneşti* (Római történelmi mítoszok) kötet megjelenése után magát történész–törvényszéknek képzelve ítélte el a román katonai tévéműsor. Úgy tűnt, hogy a nemzeti ideológia és a román nemzeti identitás alapjaira mért csapást azzal a könyvével is, megkísérelve egy olyan történelem relativizálását, amely vádlói szerint nyilvánvalóan csakis az az egy lehetett, amelyet ők „tudtak”. Már-már a hazaárulás vádja is megfogalmazódott. A vádlókhöz újságok is csatlakoztak, sőt egyetemi tanárok is. Boia segítségére pedig senki nem sietett. A történetírás – Romániában legalábbis – valóban nem szigetelheti el magát a társadalomtól, az ideológiáktól és a politikától.

A *Történelem és mítosz* fogadtatása ilyen előzmények után valóban meglepetést hozott. Ne feledjük, hogy időközben a parlamenti választásokon a változásoktól idegenkedő politikai tábor vereséget szenvedett, és nyugati nyitásra készülő kormány került az ország élére. A könyv megmozgatta az értelmiséget, a román kultúra elsőrangú személyiségei méltatták. Mircea Iorgulescu kritikus megfogalmazásában: a mai román kultúra első radikális és szisztematikus kritikái vizsgálata látott a kötetben, napvilágot. A történészek – néhány kivétellel, főleg a fiatalok köréből – már kevésbé lelkesedtek. A szakma azzal szembesült, hogy magyarázatot, mégpedig nemcsak ideológiai, hanem episztemológiai magyarázatot kell adnia arra: ha az általa gyakorolt történetírás tudományos és objektív, akkor hogy lehet mindig más?

Váratlanul azonban elmáradtak nemcsak a támadások, de a bírálókat is. Fogalmazzunk mi ezúttal: egy alapvetőnek hitt értekezés megkérdőjelezett nemzeti kultúra ezúttal, úgy tűnik, hallgatással próbált hátrítani. Valami mindamellert átszakadt: a kritikabeli – egyoldalú és így inkább a hátrítást szolgáló – siker nagy, valós kíváncsisággal, közönségsikerrel találkozott. A könyvet négy egymást követő nyomás, két év alatt kilencezer elkelt példány (a romániai könyvpiacra jelentékeny szám) után második kiadásban is érdemesnek látta megjelentetni a kiadó. A könyv valóban belépett a román köztudatba. Az indulatok pedig egy másik könyv kapcsán szabadultak csak el, amikor Sorin Mitu, a nemzeti identitás történelmi gyökereit kutató fiatal kolozsvári történész pár évvel később alternatív középiskolai történelem-tankönyvében tett kísérletet egy demitizáltabb történelemtanításra.⁴

A könyv bemutatását magától értetődően a cím fogalmaival kell kezdenünk, ez egyértelművé teszi szerzője relativista alapállását is. A Bevezetésből kiindulva, Lucian Boia számára a *történelem* a valójában megtörtént múlt, objektív lefolyásában, de ugyanazon kifejezés jelölésében, annak rekonstruálása is, a múltira irányuló diskurzusunk. Mivel a maga objektivitásában a jelen sem átlátható, annál kevésbé oldható meg az elmúlt objektív rekonstruálása: ilyen közelítésben történelem alatt általában sem érthetünk egyebet, mint a múlttól újra- és újraalkotott, óhatatlanul hiányos, leegyszerűsített, torzult képet.⁵ Árnyalhatná tovább a recenzens, hogy ez mítoszokban, illetve mítoszok mentén artikulálódik, mert az általában vett történet kiemelt vagy belevetített történetekkel értelmezzük. Az értelmezés pedig

meghatározhatja, és van úgy, hogy célja, hogy meghatározza a köztudatot is. Egyfajta fenomenológiai közelítésben, ha a történetíró objektivitásra tör, a történelem mindig is csak a történetírásban megragadott, tétélezett történelem. Boiával szólva, leggyakrabban maga a történelem a múlt értelmezője, át- és átrendezője, aki egyfajta „fikciót” termel a „valós anyagból”. Alkalmazása, torzítása és mitizálása persze, mondja, egyáltalán nem román sajátosság, nemcsak a románok, mindenki így kezeli a történelmet. Ezzel kapcsolatban a *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune* (Játék a múlttal. A történelem igazság és fikció között), 1998-ban megjelent esszéjét ajánlja a Történelem és mítoszsal együtt, de talán még inkább előtte olvasni, hogy álláspontja világos legyen. (A második kiadás új előszavában, a *Demitizálás?* fejezetben.)

A mítosz Boiánál olyan struktúra, amelyre nézve közömbös, hogy milyen arányban ötvöz valóságot és fikciót, lényege az, hogy anyagát a képzeletbeli logikája szerint rendezi. Mégpedig korántsem öncélúan, hanem társadalmi beágyazottságában: „A mítosz a képzeletbelinek olyan konstrukciója, amelynek az a rendeltetése, hogy a kozmikus és a társadalmi jelenségek lényegét a közösség alapvető értékeihez való szoros viszonyulásban emelje ki, és (így) biztosítsa a közösség belső kohézióját.” A történelmi mítoszok pedig természetesen a történelem anyagából épült, ilyen konstrukciók.⁶

Ismerve a román társadalom és gazdaság fejlődésének megkésettését, lemaradásait, ugyanakkor a román kultúrának a francia és a német kultúrához való viszonyát, az innen adódó lehetőségeket, nem csoda, hogy a késetlen induló, de ambiciózus román nemzeti programban kiemelt fontosságúak lesznek az ideológiai vetületek, mintegy kompenzálva a hátrányokat. A román külpolitikának a nyugati hatalmak – és főleg a Franciaország – megnyerésére irányuló propagandája alapozásában épp a magyar Miskolczy Ambrus mutatta ki a *Miorița* román népballada rendkívüli szerepét, mítoszipítő felhasználását. Meggyőzni másrészt nemcsak a külföldet kellett, de a saját tömegeket is. A nemzeti identitás történelmi elemei nem véletlenül játszanak kiemelt szerepet a román köztudatban sem.

A történelemnek a mítoszok persze Nyugat-Európában is természetesen tartozékai, például a francia forradalom egymásnak feszülő interpretációiban. Ezt Boia hangsúlyozza is.⁷ Magyar vonatkozásban – csak rábólinthatunk – hasonló jelenségszoport széles skálájával találkozhatunk történetírásunk fő vonulataiban is. A centralisták legendájától, tehát bizonyos mozzanatok túldimenzionálásától az értékelésben, a Bibó feltárta, kényszerképzetként mindenekelőtt politikailag aktív, és így a politikai gondolkodást és a politikai cselekvést zsákutcákba siklató történelmi sztereotípiákig – mind a hamis realista versus a forradalmár mítosz.

Történelmi mítoszok nélkül éppúgy nem lehet élni, mint mítoszok nélkül általában. Akkor is, ha a román történetírásban a történelmi mítoszoknak nem is akármilyen súlyú jelenléte a kelet-európai mezőnyben is előkelő helyet foglal el. Boia, joggal, korántsem felszámolásukat célozza, de ugyanilyen határozottsággal vallja: ez sehol nem jelentheti azt, hogy a történelemnek ne kellene megpróbálnia racionálisan is kezelni őket. (Ld. a második kiadás új előszavában a *Demitizálás?* fejezetet.) Mindenekelőtt számbavételüket kéri. A könyv első fejezete a jelenlegi román történelmi mitológia kialakulásának fő irányait és a román történetírás viszonyulásának történetét, további hat fejezete a román történelem mítoszainak sorát tárgyalja, a második kiadás előszava pedig újabb kiegészítésekkel szolgál. A szerző, jegyezzük meg, kitűnő stilisztá, és munkája, túl a több mint fontos szakmai megállapításokon, izgalmas, olvasmányos esszé a nem történészek számára is.

Történelem, ideológia, mitológia. A román társadalom, írja Boia, már egyszer belépett Európába, de a 20. században jobb-, majd szélsőjobbaldali támadást követően a kommunizmus megfosztotta azoktól az évtizedektől, amelyek nyugatosodásához még nélkülözhetetlenek lettek volna. Most, hogy új esélyt kapott, nem mindegy, hogyan látjuk első, valamikor az 1830-as évek tájára tehető nyitását Európára. Mindenekelőtt eszmék importálása történt, természetesen nem valamilyen „középréteg”, hanem a fiatal bojárok révén.⁸ A nemzetállam eszméje azonban, kelet-európai jellegzetességképpen, a német nemzetfelfogás értelmében nyert teret a közös eredet-nyelv-történelem-ellikiség irányába, és ehhez – különben európai gyakorlatként – a való vagy képzeletbeli közösséget, az eszményi Románia tudati előképét vissza kellett vetíteni a múltba. Nyilvánvalóan az alapításmítoszokat is átdolgozták. A korszerűsítés eszméje a térség lemaradása folytán „alap nélküli formákat”, a lelkes elit általi üres intézményátvételt eredményezett, hiszen a modern társadalomhoz épp annak társadalmi bázisa, a városok és a polgárság hiányzott. Olyan paradox vonások tudatosultak, mint a románság ortodox latinitása, és a megoldást a „nagy ugrás” irányába keresték, kiszakítva a közösség aspirációit a térség valóságából és lehetőségeiből. A közvetlen nyugati mintával való szembesülés azonban komplexusokhoz vezetett, a Nyugaton egymást támogató nacionalizmus és a modernizálás között idehaza ellentmondásos viszony alakult ki.

A három importált eszme (nemzetállam, modernizálás, minta) befogadását illetően Boia elsőként a központi román mítoszt, az egyesítés jellegzetes nemzeti mítoszt, Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) vajdáját részletezi. A tizenöt éves háború tehetséges condottierije igazából csak Nicolae Bălcescu 19. század közepén írt munkájában alakul keresztény hadvezérből nemzetegyesítővé a nemzeti tudatban, és azóta is tartja ekként kiemelkedő helyét. Bălcescu munkája egyben a nemzeti történelem első jelentkezése, annak minden

vonatával, így az ellenségképpel, amely elsősorban a magyarokban testesül meg. Ha a nemzeti eszmét artikuláló mítoszra nézve konszenzus alakult ki, a modernizálást nézve már különböző történelmet kértek a különböző programok. Dácia római colonusai így egy időben igazolnak a román nagybirtokra vonatkozó demokratikus, konzervatív, illetve liberális programot – végül is, jegyzi meg Boia, a *történelem mindig bármit igazol*.

Ha a nemzet jelenlegi képe kívánivalót hagy, kézenfekvő a *dicső múlt* értékével ellensúlyozni. Itt azonban az eredetkérdés komoly problémát vetett fel. A dicső múltat egy minél tisztább latin származással és a Dunától délre lehetett inkább „nagy történelem” részeként konstituálni, ám a legitimitáskivánalmak esetenként így vagy úgy, de általában is, a területet illetően mást kértek. A hamisítvány „Huru-krónika” Moldvában „alapít” kis római köztársaságot, s ezáltal így kívánja a latin Dáciát követő évezredes történeti őrtháthadni. Heliade Rădulescu fantáziája egy autonóm és keresztény Dácia fennmaradása nyomán lát kialakulni Haveselvén 1274-ben egy keresztény Palesztina mintájára szervezett államot. A románok tehát a világtörténelmi értékek két nagy mintája, a római és a zsidó-keresztény letéteményeseként állhatnak a világ elébe. A konkrét történeti adatokat tisztelő negyvennyolcas történészek: Bălcescu és Kogălniceanu sem tudtak ellenállni a kísértésnek: kiváltságos helyre kerülni az európai történelemben. Ekkor kristályosodik ki először a minta kérdéséhez kötődő két nagy téma: *az európai civilizáció keresztény védelmezője*, illetve a román *vívmányok régiségéé vagy elsőbbségéé*.

Bármennyire túlhajtották volna azonban, csak a romantikus nemzeti történetírás általános európai kliséit követték, és a cél nem az autochton értékek hangsúlyozása volt, a nacionalista diskurzusban az európai integrációra irányuló akarat dolgozott.

A román történetírás különben nem pusztán a hazafias diskurzus nyomása miatt indult hátrányos helyzetből, a 19. század végéig a történeti tanszékeken nem találunk igazi történészeket. Fordulatot először a Junimea köre hozott,⁹ a német egyetemekről hazatérők rankei alapokon álltak, és valóban létrejött egy román kritikai iskola. A Junimea csaknem egyedülálló jelenség a román kultúrában, a mitológikus elemek szigorú lebotolásának időszak. Az ellenhatás már 1900 után jelentkezett: a nyugatos felzárkózást célzó nacionalizmus ellenében autochton, a nemzet individualitását felértékelő nacionalizmus erősödött meg, amelynek az idegenellenesség már fontos eleme. Az első világháború előestéjén, de még a két világháború között is kiemelt szerepű a politikai személyiség történész alakja, aki – megintcsak mint Közép- és Kelet-Európában általában – a történelmet politikai jogok melletti, nemzeti aspirációk eléréséhez alkalmazott döntő érvnek tekinti. Ekkorra már a politikában szerepet nem vállalók végkövetkeztetése is a politikus alkutákaival alapvetően egyező, a történetírás nem habozik a mindenkorai politikai-történeti konjunktúrához igazítani a témát és a kérdésfelvetést. Jellegzetes kettősség: a kritikai iskola örökségéhez hű, talán egyetlen megmaradt mítoszromboló P. P. Panaitescu ugyanakkor vasgárdista, és történeti munkáit leszámítva szélsőjobbos nacionalista diskurzust folytat.

A *nyugatos versus őshonos vitának* a második világháborút követően a kommunizmus vet véget: első szakaszában sem a Nyugatról, sem a hagyományról nem eshet szó, a *nemzeti szolidaritás helyét az osztályharc* foglalja el, és kompromisszumlehetőség csak az ortodox egyháznak adatik, amely él is vele. A kommunista diskurzusban azonban az ötvenes-hatvanas években csendben beírják egy 180 fokok fordulat. 1964-ben nemzeti kommunista irányvonal kerül hatalomra, a román kommunizmus – a tulajdonképpen antinacionalista – internacionalizmus helyett a nacionalizmust választja. A „ragyogó jövő” felmondta a szolgálatot, és a hatalomnak a keleti táborban mindenütt más, szilárdabb legitimációra volt szüksége. A nacionalista kártya a legegyszerűbb, leggyakoribb, sokszor a leghatékonyabb eszközknek bizonyult. Románia a „testvérországoknál” is messzebb ment a fordulatban, valószínűleg számolva a század első felének erős nacionalista beidegződésével a román kultúrában. Tény, hogy a román kommunista diskurzus 1971, a „román kulturális forradalom” beindítása után *nacionalista túlharsogásba* torkollott, egy autochton totalitarizmus a hiteles nacionalista hagyomány elemeit úgy keverte a kommunista diktatúra követte célok egyvelegével, hogy „a nagy Vezető” köré egyesülés érdekében a románok minél jobban alárendelődjenek a nemzeti organizmusnak, szigorúan elhatárolódva másoktól. Így következett el az a pillanat, amikor a Párttörténeti Intézet (!) mindenekelőtt a dák eredetkérdést kutatta, és 1980-ban összeférelte Burebista „egységes és központosított államának” 2050 éves évfordulóját. A stadionokban az ünnepeket természetesen a folytonosság és egység eszméjét beteljesítő Ceaușescu házaspár volt (bár, jegyzi meg Boia némi malíciával, Elenát nem is azonosították senkivel az ókori Dáciában). Sajnos a felhalmozódott történelmi mitológia túlélt a diktátort, a mentális alakzatok szívósabbak az anyagi struktúráknál, és a román kultúrára és társadalomra utána is károsan hatott a „fénykorszakban” példátlan teret nyert, Nyugat-Európában rég meghaladott történelemfelfogás.

Az alapításmítoszok hivatása az, hogy a jelent az *eredetekben* igazolják. A második fejezet a román alapításmítoszokat tárgyalja, az egyes mítoszokkal járó nehézségek feloldási kísérletét a mítoszt forgalmazóknál. Dák-római eredetváltásokban gondolkodva, ha a románok tiszta latin eredetűek, akkor történetük a római felvitása, de akkor magyarázatra szorul, mi történt a dákokkal. Ez a felvilágosodás kofának problémája volt. A romantikus forradalmi nemzedék számára viszont a dák hazaszeretet

értékelődött fel. 1870–80-ra a dunai fejedelemségek egyesülése, majd az állami függetlenség elnyerése nyomán a megnövekedett önbizalom már nem szorult annyira római ősök segítségére (tegyük hozzá: a forradalmi hullám pedig lefutott). A románok mostantól dáko-románok lettek, persze így meg az merült fel, koronként változó válaszokkal: melyik alapító ős volt a nagyobb, Traianus vagy Decebal? A kérdés csak látszólag gyerekes, mondja Boia. A mitológiában semmi nem gyerekes, mindennek értelme van. 1935-re a románok már csak romanizált dákok voltak C. C. Giurescunál, a Vaszgárda *faj és vér mítosza* szerint pedig természetesen tiszta dákok. A kommunizmus idején az osztályharc lett a fontos: elnyomott dákok elnyomó rómaiak ellenében, és természetesen dák „harmadik világ” római „kolonializmus” ellenében. A szláv környezetbe való betagozás viszont átmenetinek bizonyult, a szovjet befolyás függvénye volt.¹⁰

A *kontinuitás*. A harmadik fejezetben tárgyalt kérdéskör szakmai sarkalatos pontja a már említett historiográfiai paradoxon: hol alakult ki a román nép? A Dunától északra, délre, északra és délre is? Lehetséges-e kompromisszum? A román történetírás válasza most is politikai opció: a kommunizmus előtt Románia balkáni középhatalmi ambícióinak előnyös volt a balkáni romanizmussal is számolni, a kommunizmus idején a „szláv érdek”, majd a belügyekbe való be nem avatkozás elve ezt nem engedhette meg. A jelenlegi románlakta területeken a folytonosságot bizonyítandó a román történetírás mindinkább a régészetre tett fel mindent, de az kétélű fegyvernek bizonyult, hisz *csak a népesség folytonosságát* bizonyíthatta. A nyelvészek rugalmasabbak voltak, a Duna két oldalán való kialakulásnak kevesebb gyenge pontja van, de megoldásaik ugyancsak nem voltak többek, mint *hipotézisek*. A többi az ideológia, a kérdés ilyen vagy olyan politikai kiaknázása.

Az *egység* lényeges archetípus, indítja Boia a negyedik fejezetet. A premodern Európa számára legjellegzetesebb két politikai-ideológiai megtestesülése a *birodalom* és a *keresztenység*. A 19. században a történelmi fejlődés kulcsa és célja a *nemzet* lesz. A század közepéig a moldvai román még elsősorban moldován volt. Az első világháborúig az erdélyi románok is inkább egy a Habsburg Birodalmon belüli autonómiában gondolkodtak. A 19. század román történetészei habozni látszottak, a múltba az egységérzést vetítsék-e, vagy inkább a bírálókat a nemzeti szolidaritás hiánya miatt.

A történelmi mitikus egysége mitikus földrajzi egységet is követel. A Dnyeszter és Tisza „természetes határu” román egység gerince-e a Kárpátok, vagy ellenkezőleg, a Kárpátok elválasztó tényező? Miért kell, hogy a gétákból és dákokból, két külön népből egyszer csak egyszor nép váljon?¹¹ Erdély miért szerepel sokáig az ott élő román néprész arányánál messze kisebb súllyal a románokról írott különböző román történelmekben? A két világháború közötti Nagy-Romániában már és még egyetlen felelős román történész sem állította, hogy Vitéz Mihály határozott román egységterv alapján cselekedett volna. Az egység igazából – a kontinuitás mellett – csak a kommunizmus nacionalista szakaszában került a történelmi diskurzus középpontjába, de ez a már említett, Ceausescu köré felépítendő egység ideje. Ekkorra az egységes román lélek jobboldali mítoszait is akceptálta-rehabilitálta a kommunizmus: Lucian Blagától *A mioritikus tér* (1936) már 1969-ben újra megjegyezhetett, 1978-ban pedig az ambivalens, volt szélsőjobb közeli Constantin Noica könyve, a *Románok és „mások”*, amely szerint „a lét román érzékelése” a szellemi értékekre fogékonyabb, mint más népeké.

A nemzeti mitológia szerint a román emberséges és toleráns. Ez persze egyszerűen a hagyományos társadalmak jellemzéséből kölcsönzött sztereotípiá. A vendégszeretet azt is jelenti, hogy az idegent idegenként kezelni. A második világháborúig a kozmopolita város valamelyest mindig idegen testnek számított a román ideológiákban. Másrészt a „más” az utolsó kétszáz év román gondolkodásában külön ellenség is volt, és nem feltétlenül csak a románoké. A Nyugat védelmezőjének lenni, az hármias szerep: *kidomborítani erényeinket*, igazolni a *történelmi lemaradást*, figyelmeztetni a *tartozásra*. Ugyancsak a „máshoz” kapcsolódó jelenség az a szelekció, ahogy fokozatosan leértékelődött a Kelet (görögök, törökök, majd oroszok), és előtört a *francia (és belga) mítosz*.¹² Ezt német ellenmítosz követte, a kommunizmus pedig Romániában is bevezette a Szovjetunió mítoszákat (értsd itt a csatornaépítő gulágot, a kollektivizálást, az ateista kurzust, a mérnökök mítoszákat is). Sőt, Kína és Észak-Korea „hagyományos barát” lett, és „kulturális forradalmat” exportált. A hivatalos kurzus ellenhatásaként a Nyugat is mitizálódott. 1989 után pedig a gyors felzárkózás illúziójában számos minta értékelődött fel rövidebb-hosszabb időre, még a török is. A török–román viszony, a szerb–román viszony különben kellőképpen ambivalens.¹³ Eleven a Románia-ellenes összeesküvés mítosza, vele szemben birodalmi ábránd is felszínre bukkan olykor (korábbi példával: Ceausescu a negyedik világhatalom Romániáról álmodott). A „belső idegenek” kérdése legalább megszűnt tabu lenni: a cigányokról már a szociológia mondhatja, hogy a románok kétharmada vélekedik kedvezőtlenül, a magyarokról harmaduk, a zsidók kérdése ma is élő. A szomszédoktól Románia is területeket sirat, holott a románság valószínűleg többet nyert, mint veszített az asszimiláló nemzetállam korában. A „más” látásában tanulságos, hogy az idegen ugyanúgy „másnak” lájta a románt. Mindenesetre nem egymás meggyőzése a kiút, figyelmeztet Boia. A mitológia kontrasztokban működik, az ellentéteket árnyaltabb történelem enyhítheti.

A hatodik fejezet az *eszményi fejedelem* mítoszákat járja körül. Egyetlen közösség sem tud meglenni mitikus személyiségek, „hősök” és „megmentők” nélkül. Ahogy a marxista gazdasági

determinizmus átadta a helyét a lenini politikai voluntarizmusnak, a kommunizmus nemhogy lemondott volna a panteonról, hanem éppenséggel a gondviselésszerű személyiség bevehetetlen erődjévé alakult. De már a 19. század román nemzeti panteonja szinte kivétel nélkül uralkodókból állott.¹⁴ Az eszményi fejedelem mindenekelőtt román (nemzeti) volt, európai szellemiséget képviselt, és biztoskezü vezet. A régi vajdák történelemből kiemelt alakja közösségi hitet összpontosított nemzeti jelképpé vált, elsősorban a szépirodalom útján. Ilyen értelemben valóban a modern Románia és Nagy-Románia megteremtői voltak. A lajstromba egyszer beírt uralkodók negatív vonásaiban is mind kevesebb kivetnivaló marad a kiemelés után. A hóhérvársat akár nevében is megtarthatja az, mint Vlad Ţepeş, akiben a szigorú, de igazságos vezető archetipusát testesíti meg az elvárás. Amikor arra volt szükség és lehetőség, a személyiségek mitizálása a dinasztia mítoszává is teljessülhetett, így a Hohenzollernké, akár a Brătianuk kiegészítő dinasztiajával a háttérben. Érdekes: a nők kevésbé jutottak szerephez, és inkább csak alárendelten, talán Mária királyné kivételével, de mára az ő mítosza is nagyon megkopott. A Kapitány vasgárdista alakja ezzel szemben adott pillanatban már annyira túlfeszített volt, hogy azon túl csak Krisztus következhetett. A legegyértelműbb mítoszfejlődési tendencia a románoknál mindenesetre a megmentő hős köré tömörült nemzeti egység mítoszának összefonódása gondviselésszerű hősével (pl. az első világháborús Averescu tábornok). A kommunista diktátoroknak előbb az osztályharc többi hősétől kellett megtisztítaniuk a terepet, majd az importált, nemzetidegen (szovjet) panteon alakjaitól, de Ceauşescu már kezében uralkodói jogarral (!) egy lehetséges legelső (dák) alapítási mítosz Burebista-alakjának reinkarnációja szerepében fog tetszelegni. Burebista mellesleg dinasztiaalapító a párttörténészek szerint, Ceauşescu oldalán pedig ott a női hős is, a világ vegyészetének prominens alakja, Elena – de párjával, a Konkudátorral kisajátítják a süllyesztőbe kerülő, szovjet típusú ifjúkommunista hős, Vasile Roait helyét is.¹⁵

Az utolsó fejezet: *1989 után*. A totalitarizmus megbukott, éljen a politikai pluralizmus. Ha már lehetnek nyílt politikai konfliktusok, akkor azok meghosszabbítják magukat történelmi konfliktusba. A képzeletbeliben Mihály király és Antonescu marsall mítosza rivalizál. A nagy gonddal felélesztett és ébren tartott román–magyar szembenállás viszont a – szimbolikus dimenziójú – köztereken eredményezett szoborháborút. Igazából azonban az 1989-es fordulat törése korántsem olyan nagy. A bukaresti Nemzeti Történelmi Múzeum kiállításában évekkal később sem történt változás, mindössze az 1918 utáni korszak teremtett be kézenfekvő gyors megoldásként. Panaitescu kommunizmus előtti, *A románok történelme* tankönyvét, amely szerzője minden szélsőjobbos szimpátiája ellenére túlságosan demitizáló szemléletű a kommunizmus idejének történelmi diskurzusához képest, két-három év múlva muszáj volt kivonni a forgalomból a tiltakozáshullám miatt. Az *egység* és a *tekintély* varázsa mit sem gyengült, például a tekintélyelvű kommunista ideológia helyét a hasonlóképpen ortodox egyház vallásos diskurzusa váltotta fel. (A második kiadás új előszavában a *Nemzet, nem pedig ortodox nemzet vagyunk* fejezet.) A társadalom igyekszik felejtetni, úgy tenni, mintha a kommunizmus nem is létezett volna. Másfelől mivel a kommunizmus a saját kedvenc témáit is cenzúrázta, hogy ellenőrzése alól ki ne kerülhessenek, igazából most szabadulnak el az akkori legszélsőségesebb nézetek is.¹⁶ *Bármit szabad mondani*.

Raoul Girardet a kortárs világban négy politikai alapmítoszt mutatott ki.¹⁷ Ezek: az összeesküvés, a megmentő, az aranykor, az egység. Románia jelenleg eszményi laboratórium különböző változatainak. A gond az, hogy a nemzeti mitológia a jelenlegi állapotában nem a modernizálódás, nem a Nyugathoz való felzárkózás irányába hat.¹⁸

Zárszó. A kísérlet, amelynek a könyv itt végéhez jutott, írja Lucian Boia, a román kultúrába mélyen bevésődött néhány mitikus alakzat megfajtására tett kísérlet volt. Nem kívánt jobb történelmekre kínálni megoldást. Sokkal „igazabb” történelmet eredményező diskurzusok is hasonló megközelítésre buzdították volna, érvelése lényege nem a történelmet, hanem a történelmi diskurzust illette, és annak kikerülhetetlen ideológiai és mitológiai töltetét. A történelem nem (úgysem) szakadhat el sem a képzeletbeli kényszerítő struktúráitól, sem pedig a jelen hasonlóképpen kényszerítő parancsaitól. A Boia szemléletével nézett történelem nem annyira a jelen előzménye, mint inkább a jelen forrása, amelyből merítve, amelyet felhasználva utóbbi folyamatosan jövővé építi magát. A szerző csaknem szenvedélyesen fejt ki: a 19. századi mitológia ideje lejárt, a nacionalizmus, idézi a politikából visszavonuló Mitterand volt francia elnök búcsúszavait, háborút jelent, s minden konstruktív szerepe mellett kétszáz évre vérbe borította Európát.

A második kiadás el is illesztett új előszó *ars poeticával* zárul, amely megerősít abban a benyomásunkban, hogy – túl a jelentős szakmai újdonságokon – nemcsak egy szakmailag elhivatott román tudós, de egy nagyobb közösséget magát felelősnek tekintő, azért cselekedni, és pedig okosan és tisztességes eszközökkel cselekedni kész és elkötelezett román írástudó rokonszenves arclével szembesültünk. Hazafi az, írja nem minden tanulság nélkül Boia, aki tesz ma valamit az orszáágért. Szépen beszélni a múltrol, és túl gyakran nem igazat, a legegyszerűbb, néha nagyon olcsó megoldás. Még mindig a 19. század két nagy programja, a nacionalizmus és a kommunizmus uralja a nemzet kultúráját, de ennek folytán nemzetgazdaságát is. Legalább a 20. század mintáihoz kellene már igazodni, bár igazából nyakunkon a 21. Ideje feldolgozni a frusztrációkat, komplexusokat, az ellentmondásos és egyformán kártékony kisebbségi és felsőbbrendűségi érzéseket, kialakítani egy normális magatartást a „másokkal”

és a saját nemzeti közösséggel szemben. A történelmet nem elfelejteni kell, hanem kevésbé rögeszmésen közelíteni, a jelen gondjait pedig a jelen eszközeivel és a jelen perspektívájából kell megoldani. Most, egy új világ kezdetén a románok nemzete sem maradhat a múlt foglya, bebizonyítania azt kell, hogy országa ma jelent valamit.

Néhány szó a magyar fordításról. A Bukarestben, a Kriterion Könyvkiadó által már 1999-ben, tehát több, mint dicsérhető módon, alig két évvel a román megjelenést követően kiadott magyar változat gyakorlat, biztos kezű fordító, András János munkája, aki azonban ezúttal érezhetően nem otthonos a műfajban és a használt terminológiában. Az oldott szöveg, valószínűleg a két nyelvet is jól ismerő szaklektor hiányában, elkapkodottnak tűnik. Erre már a csupán hatflekknyi Bevezetés bőven szolgál példával. Gyakori a fogalmak túlmagyartása, akár értelemzavaróan is, például a képzeletnek fordított fikció, a szokványnak fordított sztereotípiá. A bármennyire tisztességesen, de bizonytalanságról árulkodóan, zárójelben megadott pontos, idegen szó magyar megfelelője is csak sutává töri a szöveget, időnként pedig kifejezetten zavaró, illetve elemista, lásd a jelképes/szimbolikus, szerkezet/struktúra kettőzést. Mivel a történelem a könyv egyik kulcskategóriája, a már ismertetett kettős jelentéstartalommal, nem volt szerencsés fordításra hol a történelem, hol pedig – amúgy értelem, vagyis szövegekörnyezet szerint – a történetírás megoldást használni, annál is inkább, mert Boia a historiográfia kifejezést is használja, ahol azt szükségesnek látja. A kettős értelmű fogalmakra mindenesetre jobb lett volna fordítói jegyzetben hívni fel a figyelmet, mint önkényesen két megfelelővel fordítani.

Sajnos a durva pontatlanságok sem ritkák. Változatlanul csak a Bevezetésből példázva: a történeész aligha jelentéshordozó dolgokat termel Boia szerint, annál inkább jelentéseket, legalábbis románul még erről volt szó. A történelmi konjunkció azért több, mint történelmi körülmények, a privilegizált az korántsem pusztán sajtóságos; nem mindegy, hogy a közösségi tudatba bevésődött történelmi alap állandó alkalmazásában vesz részt mindenki, vagy annak elfogadásában; zavart keltő, ha a kortárs jelenkoriként jelenik meg; tekintélyelvűnek lenni még nem jelenti az önkényuralom hirdetését. Azt, amit a történeész románul is, magyarul is dokumentumnak nevez, múlt idők írásainak átültetni, csak szépirodalomban hagyható szó nélkül. A sietséget, az eredetivel való ellenőrző egybevetés elmulasztását bizonyítja, hogy olyan kulcshelyről maradhatott le egész mondat a fordításban, mint a szerző saját mítoszdefinícióját megadó szakasz. Utolsó, kifejejtett mondata történetesen a könyv mítoszfogalmának alkalmazását vezeti be: „A történelmi mítoszok nyilván a történelemnek e definíció értelmében való átvételét feltételezik.” De ugyanúgy kimaradt az a megállapítás a Bevezetés végén, miszerint nem lehet a képzeletbelit kiiktatva élni. Nem elfogadható megoldás, hogy a szerzői jegyzetek közé betagolt fordítói jegyzet a nyelvek különbözőségéből adódóan szükséges fogalomponosításon, a másik kultúrában magától értetődő ismereteket pótoló adatszolgáltatáson, magyarázaton túl értékeljen, vitázzon is. Ráadásul mindjárt az első ilyen külső jegyzet visszajára fordul: Lucian Boiáról rossz vicc azt feltételezni, hogy ne ismerné az ókori Dácia területi kiterjedését. A román történeész világosan fogalmaz: míg a Románia megnevezés a dunai fejedelemségek egyesülését követően átmenetileg azok egyesült területére vonatkozik, a Dácia név használata a folyóiratok, de Xenopol nagy történelmi munkájának címében is a minden románok lakta földdel szemlélő, politikai-nemzeti programot jelképezi töretlenül. A második fordítói jegyzet esetében pedig a pontosításokkal szemben elvi kifogások merülnek fel: a történelmi neveket bizony szerencsésebb lett volna, ahol nincs anyaországban is bevett használatú magyar megfelelőjük, a könyvben a román történetírásban, köztudatban használatos formában hagyni (pl. Petru Rareşnek Rareş Péter helyett). A további fordítói jegyzetek bírálatát nem tartjuk feladatunknak, az már nem a Boia-kötet recenziójának a dolga.

Jegyzetek

1. A közvetlen román historiográfiai háttér ismeretéhez ld. *Borsi-Kálmán Béla*: A nemzet problematikája az 1970–1980-as évek román szakirodalmában. In: *Uő: A békétlenség stádiumai*. Budapest, 1999.
2. A Lucian Boia által is tárgyalt több történelmi mítosz kapcsán óhatatlanul felmerül Miskolczy Ambrus munkássága, az 1994-es *Eszmék és téveszmék* kötet több tanulmánya. A szerző személyét is érintő összefoglalás: *Constantin Iordachi–Marius Turda*: Politikai megbékélés versus történelmi diskurzus. In: *Regio*, 2000/2. Utóbbi tanulmány, mely a román és a magyar történetírás 1989 utáni egymáshoz való viszonyulását tárgyalja, figyelmeztet Boia szemléletének korlátaira, de arra is, hogy a román történettudományban az 1989. végi fordulat után tett látványos deklarációk inkább csak értelmiségi, pusztán törekvésnek tekinthető újjgyakorlatnak bizonyultak.
3. Vö. az 1991–93 között született ún. „Ludman-tanulmány”. *Borsi-Kálmán Béla*: Románia helyzetéről. In: *Uő: A békétlenség stádiumai*. Budapest, 1999.
4. Boia könyvének második kiadásában az új előszó már azt a történetet is részleteiben ismerteti, ld. *A tankönyvek botránya* fejezetet.
5. A második kiadás új előszavában a *Közvélemény-kutatások* fejezet eleje.

6. A kötet végi válogatott könyvészetben Boia mítoszelméleti alapozásában Hayden White (1973), Christian Amalvi (1979, 1988), Mircea Eliade (1978), Marcell Détienne (1990), Elise Marienstras (1976), Dominique Schapper (1994), André Reszler (1981), Raoul Girardet (1986) munkáit emeli ki.
7. A kötet zárszavának másik francia példája: az 1996. szeptemberi franciaországi pápalátogatás, amikor két alapításmítosz vitája bontakozik ki: Clovis megkeresztelkedése versus a Köztársaság 1792. évi kikiáltása és a valmyi csata.
8. Boia nem is tagadja politikai opcióját, amikor csak teheti, elhatárolja magát a kommunista kurzus eszmevilágától. Ezért bontja ki itt is a kitérőt kínáló témát, amúgy a fejezet szerkezete kisebb mértékben indokolná.
9. A Junimea. Iași-ban, 1963–64-ben alakult művelődési társaság, 1867-től adja ki a Convorbiri literare folyóiratot, 1885-ben már Bukarestben működik. Hangadója Titu Maiorescu, a politikai kérdésekben pedig Petre P. Carp. Tagjai evolucionista világnézetűek, nem tradicionalista konzervatív beállítódásúak.
10. Boia ezúttal, kivételesen, vállalt feladatán túlmenően is állást foglal: a nemzet társadalmi és nem biológiai közösség. A mai románok közelebb állanak a németekhez, mint a római ősökhez. Az alapításmítoszok valóságértalma azok mai és mindenkori, a közösség számára szükséges működésében áll.
11. A második kiadás új előszavában, *A „géta-dákoktól” a „középkori román nemzetig”* című fejezetben, Boia tulajdonképpen nemzetfogalmát fejt ki, nem mentesen néhány vitriolos megjegyzéstől azoknak rovására, akiknek mintha elegendő lenne, hogy valaki ne szeresse a magyarokat ahhoz, hogy automatikusan román hazafi váljon belőle, vagy a híres, Dácia római kiürítése utáni „szervezetlen államra”, a Román Kommunista Párt programjának találmányára.
12. Amely aztán legjobban beágyazódott, csak épp a valós Franciaország és Belgium változott meg közben, amiről viszont a román köztudat nem tűnik tudomást venni, franciábnak maradva így a franciáknál. (A második kiadás új előszavában *A föderalizmus „fenyegése”* fejezetet.)
13. A szerb–román múlt korántsem problémamentes, ráadásul a Timok-völgyi román kisebbség ügyét szőnyeg alá söpörték. Ennek ellenére a NATO szerbiai légi csapásai idején a románok többsége az ortodox, nacionalista és tekintélyelvű Szerbiát választotta a demokratikus és kozmopolita Nyugat ellenében, holott korábban a legnagyobb kelet-európai NATO- és Nyugat-barátságot mutatták a felmérések (valószínűleg egyszerűen egy olyan világhoz való tartozás vágyaként, amely gazdag és hatalmas). Ld. a második kiadás új előszavában *A Kosszovó-szindróma* fejezetben.
14. A nemzeti panteon alakulásáról részletesen a második kiadás új előszavában a *Közvélemény-kutatások* fejezet.
15. Kivételesen egy hosszabb idézet a könyvből, mert kulcsfontosságú: „A gondviselészerű személyiség, aki a társadalmi egyensúly és a nemzeti érdek szavatolója, és a nemzet kalauza a történelem nehéz útján, mindenkor magában hordoz ikerített megjelenési módokat, múltbelieket és jelenvalókat. A hajdani fejedelmek segédkezet nyújtanak a mai fejedelmeknek (mitológiai folytonosságban ez annál is szükségesebb, mivelhogy a valóságos társadalom törései szakaszokon megy át). A történelem hatalmi eszköz. Múlt és jelen egyidejű megszemélyesítése kedvező visszhangra talál a román közvéleményben. Végére is: lehet, hogy a románok nem voltak igazi királyságpártiak vagy köztársaságpártiak, és nem is azok ma sem. Közülük sokan szükségét érzik, hogy a Fennvalóra bizzák magukat, függetlenül annak nevével és címétől. Ím hol volna talán az utóbbi évszázadi román politikai fejlődés ellentmondásos voltának kulcsa.”
16. Vö. a második kiadás új előszavában az Eminescu fejezet. A román nemzeti költőt egyben a román nemzet szimbólumának szokás tekinteni. Eminescu egyrészt nagyon nagy költő, másrészt 1900 után „felfedezték” benne az ideológust, és a román szélsőjobb lényegében máig erre a xenofób gondolatvilágra vezeti vissza magát. Paradox módon, idézi Boia korábban megfogalmazott, kesernyés véleményét, megtörténhet, hogy az ideológus Eminescu túl fogja élni a költő Eminescut, mert az irodalmi ízlés változik, nacionalisták viszont, akik zászlajukra tűzik, mindig akadnak majd.
17. *Raoul Girardet: Mythes és mythologues politiques*. Paris, 1986.
18. A második kiadás új előszavában *A két világháború közti évek és a kommunizmus* fejezet. Boia itt elsősorban az utóbbi elemzi. Óva int az egyes korszakok diabolizálásától, másrészt határozottan leszögezi, hogy a két világháború közti korszak a ma számára éppúgy nem kínálhat modellt, mint ahogy a kommunizmus sem.